

ביאורים

כעת חוזר ריה"ל לדון במה שהתחיל להתברר בסעיף מג', העובדה כי התחברות הגילוי האלוהי לעם ישראל נתגלה להמון באמצעות משה רבנו. המלך חוזר ומקשה את שאלתו שנוכרה כבר גם בטענתו על המוסלמי - כיצד תיתכן ההתגלות אל ברייה שפלה כאדם. אמנם, מודה המלך, שגם בברייה הקטנה ביותר - הנמלה למשל, קיימת חכמה גדולה ומופלאה, אך עם זאת, קשה לו לקבל שלבריות השוכנות בעולם הזה, יהיה חיבור כלשהו עם הא-ל הנעלה מכל ברייה. ריה"ל מנצל את הדוגמה של המלך ונעזר בה כדי להראות שכבר בשאלתו נמצאת התשובה. החכמה המופלאה שקיימת באותה נמלה, מיוחסת בפי המלך אל הטבע והוא מושג ערטילאי ומופשט. מה או מי עומד מאחורי המושג הזה? המלך טוען לעומתו שגם אם הוא איננו יודע, בוודאי יש חכם שיודע את התשובה. אלא שגם החכמים, טוען החבר, אינם יודעים דבר מעבר להסבר מסובך אשר מוכיח עד כמה גם בידם לא נמצאת תשובה לשאלה. החבר מוליך את המלך בדרך זו כדי שייגיע להבנה שגם בטבע חל העניין האלוהי. אמנם ישנו חומר, אך בתוכו קיימת דייקנות אלוהית המעצבת את החומר ומכינה אותו לקראת ייעודו ותכליתו. כלומר, הטבע עצמו הוא 'עיוור'. הכוח האלוהי הוא זה שפועל בו ומעצב את צורתו. במובן זה, אומר החבר, אין פסול להגדיר את כל הכוחות הקיימים והפועלים בעולם בשם הכולל - 'הטבע'. הסכנה היא רק כאשר מייחסים לטבע כוח עצמאי. 'מרי' פירושו מרידה. כאשר אדם מייחס לשמש למשל פעולה - חימום 'יבוש וכדו', אין זאת מרידה. הוא מאמין שה' הוא הגורם לשמש לבצע את תפקידה באמנות. אך, כאשר מקור הכוח עצמו מיוחס לשמש - אזי זוהי מרידה במקור הכוח האמיתי. היסוד שאותו לימד ריה"ל הוא כי על ידי הכנה מתאימה, גם בתוך מציאות חומרית נמוכה יכול להופיע דבר עליון ומופלא.

הרחבות

1. האם ה"טבע" הוא "אלוהים"?

ומי שקורא לאלה אשר מתקנים החמר בחימום ובקרור 'טבע', אינו מזיק. לפני כשלוש מאות שנה חי רבי דוד ניטו, בעל ספר "כוזרי שני". הוא אמר "שהשי"ת והטבע והשי"ת הכול אחד", דברים אלו עוררו סערה בעולם היהודי, אולם רבי דוד ניטו לא חזר בו אלא הסביר את דבריו: "אבל צריך לידע... ששם טבע הוא מהמצאת האחרונים מזמן ד' או ה' מאות שנה סמוך לזמנינו... אלא שהקב"ה עושה כל אותן העניינים שהאחרונים קוראים טבע באופן שטבע אין בעולם ואותו הדבר שהוא ההשגחה הוא שקוראים טבע". מנהיגי הקהל בעיר לונדראש, שלחו מכתב לרבי צבי הירש אשכנזי, בעל החכם צבי, לשאול על דבריו של רבי דוד ניטו. החכם צבי, ענה תשובה מפורטת בעניין: "תשובה רואה אני את דברי החכם המרומם ונעלה נר"ו שהן דברי הכוזרי... ומפרשו מוהר"י מוסקאטו אחרי הצעות רבות כ' וז"ל והוא יתברך יקרא טבע באמת כמוזכר שמה להיותו טובע בחותמו כל מטבעות היצורים..." ובסיום דבריו כתב: "שצריכין אנו להחזיק טובה להחכם הכולל המרומם כמוהר"ר דוד ניטו ה"י על הדרשה שדרש להזויר את העם לבלי יטו לבבם אחרי דעת הפילוסופים האומרים בטבע כי ממנו יצאו תקלות רבות והאיר עיניהם באמונתו האמיתית שהכל בהשגחה מאתו יתברך" [שו"ת חכם צבי סי' י"ח].

שאלות לדיון

למה פעולות הנבראים הן טבעיות להן ואילו האדם צריך להתאמץ על מנת לעשות את מה שנדרש ממנו?
 החבר מבקש מהכוזרי שלא יתפלא שהקב"ה מתחבר לנבראיו 'בעולם הזה התחתון'. מתי אנו באמת מרגישים במציאותו של הקב"ה? אלו דברים גורמים לנו לחשוב עליו?

סח **אמר הפזרי:** די לי באלה הטענות המניחות את הדעת בענין, ואם תאריך חבתי עמה, עוד אטיל עליך להראות לי את הטענות החותכות. אבל שוב אל גלגול דבריך, ואין התחזק בנפשתיכם הדבר הגדול הזה, שיהיה לבוא הגופות והרוחות והנפשות והשכלים והמלאכים, אשר התרומם והתקדש והתעלה משישיגוהו השכלים, כל שפן החושים, חבור עם הבריאה הזאת הנבזה המגנה בחמרה, ואם היא נפלאה בצורתה, פי בקטן שפרמשים מפליאות החכמה מה שתמרה עליו הדעת.

סט **אמר החבר:** כבר חסכת ממני בדברך זה הרבה מתשויבתך. האתה מיחס את החכמה הזאת המצויה בבריאת הנמלה, למשל, לגלגל או לכוכב או לזולת זה, מבלעדי הבוה, היכול, המושער, הנותן לכל דבר חקו בלי תוספת ובלי חסרון?

ע **אמר הפזרי:** וזה הוא המיחס אל פעל הטבע.
 עא **אמר החבר:** ומהו הטבע?

עב **אמר הפזרי:** הוא פח מן הכחות לפי מה ששמענו בחכמות, ואין אנו יודעים מה הוא, אבל החכמים יודעים אותו בלי ספק.

עג **אמר החבר:** לא כן, אלא ידעתם בו פידיעתנו. הגדיר אותו הפילוסוף שהוא התחלה והספה אשר בה ינוח הדבר, אשר היא בו בעצם, לא במקרה.

עד **אמר הפזרי:** פאלו הוא אומר, פי הדבר אשר ינוע מעצמו וינוח מעצמו יש לו סבה מסמית שבה ינוע וינוח, והספה ההיא היא הטבע.

עה **אמר החבר:** זה מה שהוא רוצה לומר, עם ממחיות רבה, ודקדוק, והבחנה בין מה שפועל במקרה למה שפועל בטבע, ודברים הערבים לאון השומעים. אבל העולה מידיעתם בטבע זה הוא.

עו **אמר הפזרי:** אם כן אני רואה שהם הטעו אותנו בשמות האלה, נעשאונו משתפים עם אלהים באמרונו 'הטבע חכם פועל', ואולי נאמר 'בוה' לפי משמעות דבריהם.

עז **אמר החבר:** אכן. אבל יש ליסודות ולגורם ולשמש ולכוכבים פעלות על דרך החמום והקרור וההרטבה והיבוש והנמשכים מהם, מבלי שתתחיל להם חכמה, אלא רק עבודתה. אולם הציור והשעור וההוצאה אל הפועל, וכל מה שיש בו חכמה מתוך פנה, לא ייחס אלא לחכם היכול השולט. ומי שקורא לאלה אשר מתקנים החמר בחימום ובקרור 'טבע', אינו מזיק, אם שולל מהם החכמה, פמו שהוא שולל מהאיש והאשה יצירת הגלד פאשר יתחברו, ואמנם הם מן העוזרים לחמר המקבל את צורת האדם מאת צר הציורה החכם. ואל יהי רחוק בעיניך הראות רשמים אלהיים נכבדים בעולם הזה התחתון, פאשר יהיו החמרים ההם מוכנים לקבלם. וזהו שרש האמונה ושרש הפזרי.

בחמרה - בחומריותה. **ואם היא** - אף על פי שהיא. **היכול** - בעל יכולת בלי גבול. **המשער** - הנותן שיעור ומינון מרכיבי כל ברייה וברייה. **מעל הטבע** - [כוונתו מתבררת בסעיפים הבאים עא-עז].
אשר היא - הסיבה לתנועת הדבר. **בעצם** - סיבה הקבועה בטבעו. **יסודות** - בדברי הקדמונים העולם מורכב מארבעה יסודות: רוח, מים, אש ועפר. **והנמשכים** - והתוצאות הנוולדות מהם.
ציור - המחשבה שקודמת לעשייה. **וזה שורש האמונה** - מבואר בפסקה עט.

ביאורים

על מנת להסביר את העיקרון ששורש האמונה יכול להיות שורש המרי, נעזר ריה"ל במשל אודות אוצר התרופות. הנמשל לכך הוא עניינים שונים הקיימים בעולם, שבהם מופיע רושם אלוהי. כלומר - איזשהו כוח. יש המכנים זאת בשם אנרגיה ויש שיגדירו זאת בשמות אחרים. אך עובדה היא כי יש כאן כוח ולא נוכל להתכחש. השאלה היא מה עושים עם הכוח הזה. כיצד משתמשים בתרופה. עובדי האלילים משתמשים ב'תרופות' הקיימות בעולם לפי היקש וסברה - כלומר לפי ההיגיון שלהם. האם היינו מאמינים לאדם שלא למד את חכמת הרפואה והיה מבקש לרקוח לנו איזו תרופה?! ייתכן ולעתים, בהסתברות כלשהי הצליח הכסיל לתת תרופה מתאימה למישהו. כלומר, במקרה התגלה לעובדי האלילים אודות כוח שעזר למישהו. אך באותה מידה הם יכלו לטעות טעות פטאלית ולהרוג מישהו עם אותו הכוח בדיוק. הסכנה שבדבר אפוא ברורה. כי כוח הריפוי לא נמצא בתרופה עצמה בלבד אלא בהכוונתה המדויקת של הרופא הרושם אותה. הרופא מכיר בחכמתו את כל החומרים ואת דרכי ההשפעה שלהם על גוף האדם. הידיעה הזאת מסייעת בידו להעניק את התרופה הנכונה והטובה ביותר למצב הנתון. בתיאור הזה משתמש ריה"ל כדי להסביר את המצב שהיה קיים בעולם עד לזמן ההתגלות למשה רבנו שליח ומנהיגם של ישראל. עד אז עובדי האלילים ייחסו לכוחות הקיימים בעולם כוחות עצמאיים כשלמעשה כל כוחם היה נתון בהם מאת ה' יתברך. הדרכתו של ה' וציוויו הם אלה המכוונים את השימוש בענייני העולם בצורה מדודה ומועילה. כאשר אנו מקיימים בדייקנות את ההוראה האלוהית אנו מאפשרים לעניין האלוהי לחול במציאות. כך גם מתאפשר החיבור והקשר בין האלוהי והאנושי.

הרחבות

1. האם שכל האדם יכול להבחין בין אמת ושקר?

מתפתים למשפטי הכוכבים והטבעיים, ועוברים ממשפט למשפט ומאלוה לאלוה. בדברי הכוזרי בפסקה זו, ראינו שהאדם אינו יכול להסתפק בשכלו כדי לקבוע מה היא עבודת האלוה הרצויה, ויש לשאול מדוע לא יכול האדם בשכלו להבחין בין אמת לשקר?

הרמב"ם מביא שאלה שנשאל מחכם אחד, על כך שלאחר חטא עץ הדעת לכאורה נהיה האדם חכם יותר משהיה לפני החטא: "הקשה לי איש חכם זה לו שנים קושיא גדולה... אמר המקשה, יראה מפשוטו של כתוב כי הכוונה הראשונה באדם שיהיה כשאר בעלי חיים שאין שכל לו ולא מחשבה, ולא יבדיל בין הטוב ובין הרע, וכאשר המרה הביא לו מריו זה השלמות הגדול המיוחד באדם, והיא שתהיה לו זאת ההכרה הנמצאת בנו אשר היא הנכבדת מן העניינים הנמצאים בנו, ובו נתעצם. וזה הפלא שיהיה עונשו של מריו תת לו שלמות שלא היו לו והוא השכל... זאת הייתה כוונת הקושיא וענינה ואף על פי שלא הייתה בזה הלשון" (מורה נבוכים חלק א פרק ב).

הרמב"ם עונה שהאדם לפני חטא עץ הדעת, קיבל מבורא עולם שכל בו יוכל להבחין בין 'אמת' ל'שקר', ואילו לאחר החטא ירדה ההבחנה של האדם למדרגה של הבחנה אנושית בלבד.

ר' חיים מוולוז'ין הסביר שלפני החטא הייתה לאדם בחירה, אך הרע לא היה חלק ממנו, אלא היה מחוצה לו ולאדם הייתה אפשרות להיכנס אליו, אולם לאחר החטא: "...נתערבו הכחות הרע בתוכו ממש, וכן בהעולמות, וזהו עץ הדעת טוב ורע, שנתחברו ונתערבו בתוכו ובהעולמות הטוב והרע יחד זה בתוך זה ממש" [נפש החיים שער א פרק ו].

שאלות לדין

הכסיל מחפש באוצר התרופות פתרונות פלא. מה צריכה להיות הגישה כלפי סגולות למיניהן? לפי דברי מלך כוזר, אחת הדרכים להתפשטות הדת היא על ידי כפייתה על ההמונים. האם אנחנו בעד כפייה דתית? מה לגבי חקיקת חוקים הקובעים את צביון המדינה (כמו חוק השבת למשל)?

שורש האמונה הוא שורש המרי

ע"ה **אמר הפזרי:** ואיך יהיה שרש האמונה הוא שרש המרי?

ע"ה **אמר החבר:** כן, כי הדברים אשר הם מתקנים לקבלת אותם הרשמים האלהיים אינם ביכלת בני אדם, ואי אפשר להם לשער כמוותם ואיכותם, ואם ידעו עצמם לא ידעו זמניהם ומקומותיהם ונסבותיהם וההכנה להם, וצריך בזה לחכמה אלהית שלמה, מפרשת תקלית הפרוש מאת ה'. ומי שהגיע אליו הדבר הזה, וקיים אותו בגדריו ובתנאיו בכונה ומונה, הרי הוא המאמין. ומי שרצה להתקין דברים לקבלת אותם הרשמים ממקמיית והקש וסברות, כגון מה שנמצא בספרי האצטגנינים והורדת הרוחניות ועשית הטלסמאות, הרי הוא הממרה, מפני שהוא מקריב תקרנות ומקטיר הקטרות מהקש ומסברה, ואינו יודע אמתת מה שראוי, וכמה, ואיך, ובאיזה מקום, ובאיזה זמן, ומי מבני אדם, ואיך ראוי לעסוק בזה, ונסבות רבות יאריך תאריך.

משל הכסיל באוצר התרופות

והוא כפסיל אשר נכנס לאוצר רופא המפרסם בכך שתורפותיו מועילות, והרופא איננו שם, ובני אדם פונים אל האוצר ההוא, מבקשים תועלת, ואותו הכסיל מוציא להם מאותם הפלים, והוא אינו יודע את התרופות, ולא פמה ראוי להשקות מכל תרופה לכל איש ואיש, והמית בני אדם בתרופות הן אשר היו מועילות להם. ואם ארע שאחד מהם קבל תועלת מפלי מאותם הפלים, נטו האנשים אליו, ואמרו שזה הוא המועיל, עד אשר בגד בהם, או ראו לזולתו תועלת במקרה ונטו גם אליו. ולא ידעו כי המועילה בעצמה אקנם היתה עצת אותו הרופא החכם, אשר הרכיב את התרופות הן, ואחר כן היה משקה אותן כפי הראוי, והיה מצוה את החולה שיזמן מה שמתאים לכל תרופה ותרופה ממואכל ומשפתה והתעמלות ומנוחה ושנה ויקיצה ואויר ומשקב וזולת זה. וכך היו בני אדם לפני משה, מלבד מעטים, מתפתים למשפטי הכוכבים והטבעיים, ועוברים ממשפט למשפט ומאלוה לאלוה, ופעמים מחזיקים ברבים מהם, ושוכחים מנהיגם ומנהלם, ושמים אותם סבה לתועלות, והם בעצמם סבה לנזקים, לפי ההכנה והנטייה. ואקנם המועיל בעצמותו הוא הענין האלהי, והמזיק בעצמותו הוא העדרו.

איך נוצרה דת ישראל

אמר הפזרי: נשוב אל הענין, והודיעני איך נוצרה דתכם ואיך פשטה ונגלתה, ואיך התאחדו הדעות אחרי אשר היו חלוקות, ובכמה זמן נוסדה הדת ונגנתה עד שנתחזקה ונשלמה. פי אין ספק שהתחלות הדתות אקנם תהינה ביחידים, עוזרים זה את זה לתמוך הדעה אשר רוצה אלהים לגלותה, והם הולכים ומתרבים, ותומכים בעצמם, או שיעמוד להם מלך תומך, שייכפה את ההמונים על הדעה ההיא.

אמר החבר: בדרך זו אקנם קמים ונוצרים חקים השכליים, אשר התחלתם מן האדם. ואם יופיע ויצליח, יאמר פי הוא נעזר מאלהים, ויש לו השקאה, ומה שדומה לזה. אבל החק אשר התחלתו מאלהים, הרי הוא קם בבת אחת, נאמר לו: היה, ויהי, כבריאת העולם.

פנ אמר הפזרי: הבהלת אותנו, החבר.

תכלית הפירוש - פירוש מושלם ומדויק. **האוצר ההוא** - אוצר התרופות. **מבקשים תועלת** - רוצים תרופה למחלתם. **היו מועילות** - ביכולתם להועיל. **בגד בהם** - התרופה לא השפיעה. **למשפטי הכוכבים** - חוקי עבודה זרה. **בעצמותו** - ולא באופן מקרי. **החוקים השכליים** - חוקי הדתות שנוסדו על פי סברה אנושית. **הבהלת אותנו** - שהיווצרות אמונתנו היא בתהליך פתאומי ניסי.

ביאורים

הטראומה שחווה עם ישראל בעת השעבוד לעם המצרי כמוה כמות המימד הלאומי של ישראל. הזרע הישראלי נרקב במצרים, שינה את צורתו ויצא משם בצורה חדשה ושונה - זוהי המשמעות של היווצרות ישראל כבריאה. אצל העמים האחרים התהליך ההתפתחותי מתהווה במהלך שנים, על ידי התיישבות בחבל ארץ מסוים ובהתקבצות הדרגתית של אוכלוסייה אל אותו האזור. לעומת זאת בקרב עם ישראל התהליך הוא כמעט הפוך - בתחילה העם גלה מארצו אל ארץ אחרת, לאחר מכן הוא התפזר בקרב העם הזר ואיבד את נקודת המרכז שאפיינה אותו קודם לכן. בשלב זה התחיל השעבוד של העם שבתוכו הם יושבים כשכסיומו של התהליך העם הזה פעל להשמיד את העם העברי. השלבים האלה מורים כיצד עם ישראל צמח מתוך ההעדר הגמור. מהתחושה שאין עוד תקווה לקיום הישראלי, קם העם היהודי, ובתהליך נסי ממושך נשלף מקרבי הממלכה המצרית ודורך לראשונה כעם על במת ההיסטוריה. זהו לא תיאור טבעי סטנדרטי של הולדת עם. מדובר בגילוי רצוני של כוח עליון - רצון בורא העולם להוציא גוי מקרב גוי. האומה המצרית משמשת כרחם שבה נרקב זרע הקיום הישראלי במובן הפרטי ועובר תהליך התפתחות מואץ - על טבעי, חרף הניסיונות להשמידו, עד להפיכתו לעם. תהליך זה היווה הכנה לקראת קבלתו של מוסר אלוהי עליון ונבדל מכל מה שהיה ידוע עד אז בעולם. זוהי התורה. כדי לקבל אותה היה צורך בישות לאומית בעלת סגולות רוחניות שאיננה עם ככל העמים. לשם כך היה צורך בשינוי טוטאלי, מהמסד עד לטפחות. כל הדמות הלאומית הזאת צריכה הייתה להיות מסוגלת לקבל את האור האלוהי. המלך מקבל את דבריו של החבר. הוא מודה שלא ניתן להכחיש מאורע ההתרחש במציאות; לא ניתן היה לדמיין אירוע שהיו לו השלכות ריאליות על העם. הדמיון כשלעצמו לא יכול היה להוציא את עם ישראל ממצרים.

הרחבות

1. תחילתה של אמונה

יצירת עם ישראל בניסי יציאת מצרים מדגישה את יתרונה של היהדות על פני שאר הדתות בכך שהתחלתה לא נובעת ממאמיניה, 'מלמטה', באופן הדרגתי, אלא מריבוננו של עולם עצמו בפתע ובאחת. בכך ממשיך ריה"ל את הקו שפתח בו עם משל מלך הודו [לעיל פסקה יט ואילך]. שהסברת אמונתנו צריכה להתחיל במפגש האלוהי איתנו ולא במה שקיבלנו במסורת ולא ראו עינינו.

הרב קוק כותב שיש לזכור היטב נקודת ראשית זו: "אותה ההארה הפסיכולוגית הלאומית בזקה בבת אחת בחפזון, בהעלייה הנפלאה של יציאת מצרים, אשר אין לה דוגמה היסטורית בכל מלא העולם" [אגרות הראי"ה א עמ' קעה].

2. ואתם תחרישון

ולא היה העם מלמדי מלחמה. אמנם התורה מעידה על בני ישראל שיצאו חמושים מארץ מצרים [שמות יג, יח], אך מבחינה נפשית לא היו מסוגלים להילחם. כך כותב האבן עזרא בהסברו לשאלה מדוע בני ישראל לא התכוונו להילחם עם מצרים על שפת הים: "התשובה כי המצרים היו אדונים לישראל וזה הדור היוצא ממצרים למד מנעוריו לסבול עול מצרים ונפשו שפלה. ואיך יוכל עתה להילחם עם אדוניו. והיו ישראל נרפים ואינם מלומדים למלחמה" [שמות יד, יג].

שאלות לדין

לפי דברי החבר, כשעם ישראל היו במצרים הם שמרו על עצמם שלא יתערבו בגויים. האם טוב לחיות בחברה סגורה, בתוך בועה?

עם ישראל ניצח את פרעה במצרים באמצעות ניסים. מה יותר מקדש שם שמים בעולם: לנצח את האויבים בניסים או בטנקים?

להצלחת גדעון בן ציפורה ויהודית בת אסתר רחל

פג **אמר החבר:** אבל הענין מבהיל יותר. בני ישראל היו משעבדים במצרים שש מאות אלה רגלי מבוך עשרים שנה ומעלה, נקראים בשמות, מתיחסים אל שנים עשר שבטים, לא יצא מהם יוצא ולא ברח אל ארץ אחרת, ולא נכנס ביניהם נכרי, מצפים למועד שיעד בו ה' יקנייהם אברהם ויעקב שייחילם את ארץ פנשו, וארץ פנשו היתה אז ביד שבע אמות בתכלית רבוי והכח וההצלחה, ובני ישראל בתכלית ההשפלה והענוי אצל פרעה, הורג את בניהם פדי שלא יתרבו, ושלח משה ואהרן, עם חלשתם, ועמדו פנגד פרעה, עם חזקו, באותות ובמופתים ובשנוי מנהגו של עולם, ולא יכל להסתתר מהם ולא לצוות לאננות להם רע, ולא להסתיר עצמו מעשר הפכות אשר חלו באנשי מצרים, במימיהם, ואחר כן בארצם, ואחר כן באוירם, ובצמחיהם, ובחיותיהם, ובגופותיהם, ואחר כן בנפשיותם, פאשר מת פהרף עין בנצות הלילה החשוב שהיה בבתיהם והחביב להם, כל כן בכור, ואין בית אשר אין שם מת, זולת בתי בני ישראל. וכל הפכות האלה היו באות בהודעה והתראה ויעוד, ומסתלקות בהודעה והתראה, כדי שיאמנו שהן מכוונות מאת אלוה בעל רצון, עושה מה שרוצה בעת שרוצה, לא מצד הטבע ולא מצד הפוכים ולא במקרה. ויצאו בני ישראל מעבדות פרעה בדבר ה' בלילה ההוא, בעת שמתו בני מצרים, והלכו לכוון ים סוף, ומדריכים אותם עמוד ענן ועמוד אש, נוסעים לפניהם, ומנהליהם ומנהיגיהם וראשיהם שני הזקנים האלהיים, משה ואהרן, שהיו בעת שבאה אליהם הנבואה בני שמונים ויותר. ועדין לא היו להם מצוות כי אם מעט, מורשה מן היחידים ההם מאז אדם ונח, ולא שנה אותן משה ולא בטלן, אלא הוסיף עליהן. אחרי כן רדף אחריהם פרעה, ולא אחריו בכלי זין, ולא היו העם מלמדי מלחמה, ונבקע הים ועברו בתוכו, וטבעו פרעה וחילו, ופלט אותם הים מתים אל בני ישראל, עד שראו אותם בעיניהם. והספור ארך ומפורסם.

פד **אמר הכותרי:** זהו הענין האלהי באמת, ומה שפרוץ בו מן המצוה חביבים לקבלו, הואיל ואין נכנס ממונו ספק בלב מפשוף או תחבולה או דמיון. אלו נדמה להם ים, והבקעו, ועברו בתוכו - ידמו להם הצלתם מן העבדות, ומות משעבדיהם, וקחתם שמלותיהם, והשאר ממונם בדיהם. זו עקשות מן האפיקורסים.

בתכלית - בשיא. **זולת** - מלבד. **ויעוד** - קביעת זמן. **מורשה** - מסורת. **זהו הענין האלוהי באמת** - יציאת מצרים בניסים גלויים מבררת את אמיתות הדבקות בין ה' לעם ישראל. **אלו נדמה** - אלו היה זה פרי דמיונם.

ביאורים

בחלק זה מלמד ריה"ל על העניין האלוהי המופיע בשלושה מעגלים: בשבת, בעולם ובמתן תורה. החידוש הוא, כפי שכבר הוזכר, שבכל שלושת המעגלים הללו לא מדובר רק במחשבה אנושית וברעיונות שצמחו מתוך האדם, אלא בהתגלות של הממד האלוהי הנוכח במציאות. לא מדובר בחוקיות מוסכמת בלבד, אלא במציאות רוחנית. המציאות הזאת התחילה מלמעלה - מתוך גילוי אלוהי והופיעה גם בתוך העולם הזה. ההתגלות האלוהית גאלה את העולם משעבודו וגרמה לחוקיות מעגלית קבועה. במובן זה, השבת איננה רק זיכרון לשביתתו של הבורא בזמן הבריאה אלא תהליך קבוע שחושף את מימד ההתחדשות שקיים בבריאה בכל שעה, ומתגלה ביום השבת. זוהי גם משמעות בריאת העולם ומעמד הר סיני. הקשר בין שני המאורעות הללו הוא בכך שהם משלימים זה את זה. בריאת העולם חשפה את הרצון האלוהי בצורתו הנסתרת. ישנו עולם אך עדיין לא ידוע מה רצונו של בורא העולם. מעמד הר סיני משלים את המהלך הזה על ידי התגלות של רצון הבורא אל עם ישראל. כל המעגלים הללו חושפים מימדי עומק שקיימים במציאות בכל רגע, בכל שעה ויש צורך לייצור את הכלי כדי להיחשף אליהם. השבת היא היום החושף את מימד הגילוי האלוהי כפי שהוא קיים בזמן. כלומר, זמן המגלה את המימד האלוהי. ההתגלות האלוהית בעולם - ביציאת מצרים, היא חשיפה גלויה של תהליך תמידי שבו הבורא משגיח בצורה נסתרת על נבראיו. גם מעמד הר סיני במובן זה הוא חשיפה של הרצון האלוהי שהיה קיים בצורה נסתרת והתגלה באותו הזמן. כל שלושת המעגלים חוזרים ומגלים גם את התגלותו של המימד האלוהי בעולם בזמן שהמציאות מוכשרת לכך.

הרחבות

1. התבררות האמונה בסיני

האמינו העם מאותו היום שמשוה מדבר אליו דבור שהתחלתו מאת ה'. עניין זה שכותב ריה"ל, שחותם האמונה נעשה דווקא בהר סיני ולא קודם לכן במצרים או בים סוף, מביא גם הרמב"ם: "משה רבנו, לא האמינו בו ישראל מפני האותות שעשה. שהמאמין על פי האותות יש בליבו דופי, שאפשר שיעשה האות בלאט וכישוף. אלא כל האותות שעשה במדבר, לפי הצורך עשאו... ובמה האמינו בו? במעמד הר סיני, שעיינו ראו ולא זר ואוזנינו שמעו ולא אחר האש והקולות והלפידים... מכלל שקודם דבר זה לא האמינו בו נאמנות שהיא עומדת לעולם, אלא נאמנות שיש אחריה הרהור ומחשבה" [הלכות יסודי התורה ח, א].

וכן כותב רבי יוסף אלבו ומוסיף שבמעמד זה התבררו שני עניינים; אמיתות הנבואה ואמינות שליחותו של משה רבנו: "אבל בעבור שהאותות והמופתים שנעשו על ידי משה רבנו עם רבויים והפלטת פליאותם בשנוי טבעו של עולם לא היו מופת עצמי לנבואה היו ישראל מסופקים עדיין במציאות הנבואה תדע שהרי אחר מתן תורה אמרו למשה היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי [דברים ה] שיראה מזה שעד המעמד היו מסופקים במציאות הנבואה עם היותם מאמינים במשה שהוא עבד ה' להעשות על ידו אותות ומופתים כמו שאמר הכתוב ויאמינו בה' ובמשה עבדו" [ספר העיקרים מאמר ראשון פרק יח].

שאלות לדיון

למה השבת כל-כך חשובה לנו? מה היא תרומתה לחיי הרוח שלנו?

מדוע חכמים הדגישו כל כך את ההכנה? מהי משמעותה?

פה **אמר החבר:** ואחרי כן פשהו במדבר, לא מקום זרע, הוריד להם מזון נברא יום יום מלבד יום השבת, אכלוהו במשך ארבעים שנה.

פו **אמר הפוזרי:** זה גם כן אין דתיה לו, מה שמתמיד ארבעים שנה לשש מאות אלה רגלי והנזלים אליהם, יורד ששה ימים ומסתלק בשבת. לפיכך השבת חגיגה לקבלה, הואיל והיה הענין האלהי כמו דבוק בה.

פז **אמר החבר:** השבת מחזקת מזה, ומפריאת העולם בששה ימים, וממה שאפריהו. והוא, שתקעם, עם אמונתם אחרי המופתים האלה במה שמוסר להם משה, נשאר בנפשותיהם ספק, איך ידבר ה' עם האדם, כדי שלא תהיה התחלת התורה מעצה ומחשבה מצד האדם שיתלוו לו השרא ויעזר מאת ה', מפני שהיה רחוק בעיניהם הדבור מזולת אדם, הואיל והדבור גשמי. ורצה ה' להסיר מהם הספק הזה, וצוים לקבל עליהם הטרה בסתר ובגלוי - ועשה הדבר היותר חשוב בה הפרישה מן הנשים - וההכנה והזמון לשמע דברי ה'. והתכוננו העם והזדמנו למדרגת הנבואה, יתר על כן, לשמיעת הדבור פנים בפנים לכלם. והיה זה אחר שלשה ימים בהקדמת מורה גדול מברקים ורעמים, ורעידת האדמה, ואש שאפפה את הר סיני המגבל, ונשארה האש ההיא במשך ארבעים יום על ההר, רואים אותה העם, ורואים את משה נכנס אליה ויוצא מפנה, ושמוע העם הדבור מפרש בעשרה דברים, הם אמות המצוות ועקרניהן. אחר מהם הצווי על השבת, וכבר קדם הצווי בה אצל ירדית הפן. ואלה עשרת הדברות לא קבלם ההמון מאנשים יחידים, ולא מנביא, אלא מה'. אבל לא היה להם כחו של משה לראות הדבר הגדול ההוא. והאמינו העם מאותו היום שמשוה מדבר אליו דבור שהתחלתו מאת ה', לא קדמה למשה בו מחשבה ולא דעה, כדי שלא תהיה הנבואה, כמו שחושבים הפילוסופים, מנפש שזדמנו מחשבותיה ותדבק בשכל הפועל הנקרא רוח הקדוש או גבריאל, ואז תשרה עליו השרא, ויש אשר ידמה לו בעת ההיא, בשנה, או בין השנה והיקיפה, שאיש מדבר עמו, ושמוע דבריו בדמיון, בנפשו, לא באזניו, ורואה אותו במחשבתו, לא בעיניו, ויאמר אז שאלהים דבר אתו. והקחשו אלה הסברות בזה הפעמד הגדול, ומה שבא בעקבות הדבור האלהי מן המכתב האלהי, הואיל וכתב את עשרת הדברות האלה בשני לוחות מאבן יקרה, ונתנם אל משה, וראום מכתב אלהי פאשר שמעום דבור אלהי. ועשה להם משה בצווי ה' יתעלה ארון, והקים עליו המשכן הנודע, ונשאר זה בין בני ישראל במשך תקופת הנבואה כתשע מאות שנה, עד שמרה העם, ונגזו הארון, וגבר עליהם נבוכדנצר והגלם.

מזה - מכך שלא ירד מן בשבת. **כדי שלא תהיה** - באופן שלא תהיה מחשבתם. **הדיבור מזולת האדם** - דיבור שלא מגיע מאדם אלא מהקב"ה. **המוגבל** - גבול היה סביב הר סיני. **אמות** - יסודות. **השכל הפועל** - [ראה לעיל א, א בדברי הפילוסוף]. **המעמד הגדול** - מעמד הר סיני. **והקים עליו** - המשכן סוכך ומקיף את הארון. **שמרה** - שחטא.

ביאורים

בפתיחת דבריו עומד ריה"ל על יסוד עמוק וחשוב שהזכר כבר קודם לכן. המלך מקשה על החבר כי אמנם לא ניתן יהיה להכחיש את העובדה שעם ישראל כולו היה עד להתגלות האלוהית, שהרי התגלות זו לא הייתה לאחד מהם בלבד אלא לעם ישראל בכך שהם מגשימים את האל. הגשמתו מתבטאת בתיאור ההתגלות האלוהית בראייה ושמיעה. החבר דוחה מיד את דבריו של המלך בטענה יסודית: לא ייתכן שנאמין בדבר שמתברר כשקרי מבחינה שכלית. זהו חידוש גדול שכן ישנם כאלה הטוענים שאמונה היא דווקא במה שמתנגד לתפיסה השכלית של האדם. השכל והאמונה כשניים המתנגדים זה לזה. ריה"ל לא מקבל את ההנחה הזאת וטוען לעומתה שדבר המתנגד להיגיון מתנגד גם לתפיסת האמונה העברית. הנחה זאת נובעת מן העובדה שגם העולם וגם האמונה נובעים שניהם משורש אחד. דרך העיקרון הזה פונה ריה"ל להסביר את ההיגיון שיש בתיאור המוחשי של התגלות האל. ראשית מוכיח ריה"ל כי כבר בתורה ישנה התנגדות מוחלטת לרעיון ההגשמה. כבר בתחילת מעמד הר סיני ישנו איסור חד-משמעי להתרחק מכל גילוי של הגשמה. ההוכחה השנייה היא לוגית - הגיונית. ההוכחה מן התורה ברורה ומובנת. ההוכחה השנייה, מן ההיגיון, טוענת שאנו מעניקים חשיבות רבה יותר לדברים המופשטים מאשר לדברים הגשמיים. אהבה למשל, איננה דבר שניתן לממש או לראות, ובכל זאת אנו מייחסים לה משמעות גדולה בחיינו. דברים אלה ככוננים גם בנוגע לאמונה: לא ייתכן שאותה אמונה המעמידה במרכז דברים מופשטים כגון הנשמה והדיבור, תגשים את מקור כל הגילויים האחרים - האלוהים.

הרחבות

1. אנכי ה' אלהיך

וְהִרְאֵשׁוּן מַעֲשֵׂי תְהִי הַדְּבָרוֹת הַצְּוִי בְּהֶאֱמַנְתָּ הָאֱלֹהוֹת. כמו ריה"ל, ישנם ראשונים נוספים הסוברים כי הדיבור הראשון מעשרת הדברות הוא ציווי על האמונה בבורא. כך כותב הרמב"ם: "אשר צונו להאמין האלוהות והוא שנאמין שיש שם עלה וסבה הוא פועל לכל הנמצאות והוא אמרו אנכי ה' אלהיך" (ספר המצוות, מצוות עשה א, וכן בהלכות יסודי התורה א, 1). וכן כתב הרמב"ן: "אנכי ה' אלהיך הדיבור הזה מצוות עשה, אמר אנכי ה', יורה ויצווה אותם שיידעו ויאמינו כי יש ה', והוא אלהים להם..." [על שמות כ, ב]. כן כתבו ראשונים נוספים.

אך ישנם הסוברים שאין בפסוק זה מצווה להאמין, כדוגמת ר' חסדאי קרקשקש [אור ה' בהקדמה]: "ולזה טעה טעות מפורסם מי שמנה במצוות עשה להאמין מציאות האל-ליתברך... ולזה ראוי שנאמר שלא הייתה הכוונה באמרם 'אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום' שיהיה כל אחד מצווה". כך גם כותב רבי דון יצחק אברבנאל [בפירושו לתורה שם]: "דיבור אנכי אינו מצווה, לא אמונית ולא מעשית, אבל היא הקדמה למצוות ואזהרות שיאמר בשאר הדיבורים, ועניינו להודיעם מי הוא המדבר אתם".

נגד שיטה זו האחרונה יצא המהר"ל בחריפות ב'תפארת ישראל' [בפרק לז]: "ולפיכך הרבה בני אדם אשר לא ראו אור החכמה, והיו הולכים אחר סברת לבם נשענים על דעתם מה שהיה נראה להם ולא חפשו החכמה במטמוניות חכמים, והיו אומרים כי התחלת עשרת הדברים הוא מן לא יהיה לך אלוהים אחרים והיו נותנים סברות בדויות למצא עשרת הדברים".

שאלות לדין

לפי דברי החבר 'חלילה לה' שיהיה בדתנו דבר שסותר את השכל. מה היחס בין אמונה להבנה, האם נכון להאמין בדבר מבלי להבין?
החבר מסביר שה'נפש המדברת' היא האדם. מיהו האדם: הגוף, השכל, הרגשות או הרצון?

אין בנבואה הגשמה לאלוה

פח אָמַר הַכּוֹתֵב: הַנֶּה מִי שְׁשׁוֹמֵעַ דְּבָרֶיכֶם כִּי אֲלֵהֶם דָּבָר עִם קְהֵלְכֶם וְכַתֵּב לָכֶם לִחוֹת וְזוֹלַת זֶה, יֵשׁ לוֹ הַצְּדָקָה אִם יִיחַס לָכֶם דַּעַת הַהִגְשָׁמָה. וְגַם לָכֶם יֵשׁ הַצְּדָקָה, הוֹאִיל וְאִין דְּחִיָּה לְאֵלֶּה הַמַּעֲמָדוֹת הַגְּדוֹלִים הַנִּכְבְּדִים הַגְּלוּיִים, וְיֵשׁ לְסַלַּח לָכֶם עַל הַשְּׁלִיכְכֶם אֶת הַהֶקֶשׁ וְהַעֲיִין הַשְּׁכָלִי.

פט אָמַר הַחֵבֵר: חֲלִילָה לַה' מִן הַשֶּׁקֶר וּמִמָּה שֶׁהַשְּׁכָל מְכַחֵשׁ וְשָׂמוּ שֶׁקֶר. וְהִרְאֵשׁוּן מַעֲשֵׂי תְהִי הַדְּבָרוֹת הוּא הַצְּוִי בְּהֶאֱמַנְתָּ הָאֱלֹהוֹת, וְהַשְּׁנִי מִן הַדְּבָרוֹת הוּא הַצְּדָקָה מִלְּקַבֵּל אֱלוֹהַּ מִבְּלַעֲדֵי ה' יִתְעַלֶּה וּמִלְּשִׁתָּף עִמּוֹ, וְהַצְּדָקָה מִן הַהִשְׁוָאָה וְהַהִמְשָׁלָה וְהַדְּמוּי, כְּלָלוּ שֶׁל דָּבָר, מִן הַהִגְשָׁמָה. וְאִין לֹא נְרוֹמְמָהוּ מִן הַהִגְשָׁמָה, וְאִנְחָנוּ מְרוֹמְמִים מִמֶּנָּה רַבִּים מְבֹרָאִיו, כַּפֶּשֶׁשׁ הַמְדַבְּרָת, אֲשֶׁר הִיא הָאֵדָם בְּאֵמַת. כִּי הֵנָּה אֲשֶׁר יְדַבֵּר עִמָּנוּ מִמִּשָּׁה וְיִשְׁפִּיל וְיִנְהִיג, אִינוּ לְשׁוֹנוֹ וְלֹא לְבוֹ וְלֹא מִחוּ, אֲלֵא אֵלֶּה כְּלִים לְמִשָּׁה, וּמִשָּׁה נֶפֶשׁ מְדַבְּרַת מִכֶּרֶת, אֵינָה גּוֹף, וְאֵינָה מְגַבֶּלֶת בְּמִקּוֹם, וְלֹא יֵצֵר לָהּ מְקוֹם, וְאֵינָה צָרָה מִשִּׁישְׁגוֹ בַּה צְוֹרוֹת כָּל הַנִּבְרָאִים, וּלְפִיכָךְ אָנוּ מְתַאָּרִים אוֹתָהּ בְּתַאָּרִים מְלֹאכֵיִים רִוְחָנִים. קַל וְחִמּוֹר לְבוֹרָא הַכֵּל. וְעֲלֵינוּ לֹא לְדַחוֹת אֶת מַה שֶׁנִּמְסָר מִן הַמַּעֲמָד הַהוּא, וְנֹאמַר שֶׁאִין אָנוּ יוֹדְעִים אִין נִגְשִׁים הַעֲנִין עַד שֶׁנַּעֲשֶׂה דְבָרוֹ וְהִפֵּה בְּאֶזְנוֹנוּ, וְלֹא מַה שֶׁהִמְצִיא לוֹ יִתְעַלֶּה מִמֶּה שֶׁלֹּא הִיָּה נִמְצָא, וְלֹא מַה שֶׁהֶעֱבִיד לוֹ מִן הַנִּמְצָאוֹת, כִּי לֹא תִפְלֵא מִמֶּנּוּ יְכַלֵּת, כְּמוֹ שֶׁנֹּאמַר שֶׁהוּא יִתְעַלֶּה בְּרָא שְׁנֵי הַלּוֹחוֹת וְכָתַב עֲלֵיהֶם כְּתַב חֲרוֹת, כְּמוֹ שֶׁבְּרָא הַשְּׁמַיִם וְהַפְּסוּכִים בְּרִצּוֹנוֹ בְּלִבָּד. רְצָה ה' יִתְעַלֶּה, וְנִתְהַוָּה גֶּשֶׁם בְּשִׁעוֹר אֲשֶׁר רְצָה וּבִתְכִינָה אֲשֶׁר רְצָה, וְנִתְחַרַּת בּוֹ הַכְּתַב בְּעֵשֶׂר הַדְּבָרוֹת. כְּמוֹ שֶׁנֹּאמַר שֶׁהוּא בָּקַע הַיָּם וַעֲשָׂא לְחוֹמוֹת עוֹמְדוֹת מִיַּמִּין הָעַם וּמִשְׂמֹאלָם, וּמִסּוֹת מִסְדָּרוֹת וְרַחְבוֹת וְקִרְקַע יִשְׂרָאֵל, הוֹלְכִים בָּהּ מִבְּלֵי מֵאֲמִין וּמִבְּלֵי עֹפּוֹב, וְאוֹתָהּ הַבְּקִיעָה וְהַבְּנִיָּה וְהַהֲתַקְנָה מִיַּחֲסַת אֱלֹוִי יִתְעַלֶּה, לֹא הַצְּטָרֵךְ בָּהּ לְכָלִי וּלְאֲמָצְעִים כְּמוֹ שֶׁצָּרִיךְ בְּמַעֲשֵׂה הַבְּרֹאִים, כִּי הַפִּיִם עֲמָדוּ בְּמִצְוֹתָ וּנְצִטְרִי בְּרִצּוֹנוֹ - כֶּךָ מְצִטְרִי הָאִוִיר הַמְּגִיעַ אֶל אֶזְנוֹ הַנְּבִיאַת הַמְּלִיִם הַמּוֹרוֹת עַל הַעֲנַנִּים אֲשֶׁר רוֹצָה ה' שִׁישְׁמַעֵם הַנְּבִיאַת וְהַקְּהָל.

צ אָמַר הַכּוֹתֵב: זֶה הַסֵּבֵר מְסִפִּיק.

צא אָמַר הַחֵבֵר: וְאִינוּ גוֹזֵר שֶׁהִיָּה הַדְּבָר כְּמוֹ שֶׁתַּאָּרַתִּי, וְאוֹלֵי הִיָּה בְּדֶרֶךְ יוֹתֵר עֲמֻקָּה מִמֶּה שֶׁאִנִּי מְדַבֵּר. אֲבָל הַעוֹלָה מְזָה, שֶׁהַתַּאֲמַת אֲצֵל מִי שֶׁרָצָה הַמַּעֲמָדוֹת, שֶׁהַדְּבָר מֵאֵת הַבּוֹרָא לֹא אֲמָצְעִי, הִיָּוֵת שֶׁהֵם דּוֹמְיִים לַהֲמָצְאָה הַרְאֵשׁוֹנָה וְהַבְּרִיאָה הַרְאֵשׁוֹנָה, וְהַשְּׁגָה לְנִפְשׁוֹת הַאֲמוּנָה בְּמִצְוֵה הַפְּרוּכָה בָּהֶם, עִם הַאֲמוּנָה שֶׁהַעוֹלָם מְחִדֵּשׁ, וְשֶׁהוּא כְּכָה בְּרָאוּ כְּמוֹ שֶׁאֲתָם רוֹאִים שֶׁהוּא הַמְּצִיא הַלּוֹחוֹת וְהַפִּין וְזוֹלַתָם, וְיִסוּרוֹ מִלֵּב הַמַּעֲמָדִין סִפְקוֹת הַפִּילוֹסוֹפִים וּבְעֲלֵי הַקְּדָמוֹת.

וגם לכם יש הצדקה - המלך סבור שכיוון ששמענו דיבור מה' אנו מגשימים את הבורא, על אף שאין הדבר הגיוני שלא לזהותם יש גוף. **כנפש המדברת** - נשמת האדם. **ולא יצר לה מקום** - המקום שבו הנשמה שורה אינו נעשה צר מחמתה. **ואינה צרה משישגו בה צורות** - יש לה יכולת להכיר בחמתה את כל הנבראים. **מתארים אותה** - את הנשמה. **קל וחומר** - שאיננו מגשימים לה' בורא את הכול. **מה שהמציא** - החומר של הלוחות. **מה שהעביד** - בכתיבתו על הלוחות. **גשם** - עצם גשמי. **בשיעור** - במידה. **במעשה הברואים** - הברואים משתמשים בכלים ובאמצעים. **נצטירו** - קיבלו את צורתם כחומה. **ואינו גוזר** - אינו קובע בכירור. **העולה מזה** - המסקנה. **ככה בראו** - בדרך נס, יש מאין.

סוף דבר - התאמתה הנבואה

ביאורים

בחלק זה מתבררת סוגיית סגולת ישראל דרך הבנת פרשיית חטא העגל. מלך כוזר מתריס לעומת החבר המספר בשבחי עם ישראל, לטענתו חטא זה לכאורה מבטל לחלוטין את המעלות שלהן זכו ישראל עד אותו החטא. הרי מעשה זה נראה כעבודה זרה במובנה החמור ביותר. כיצד ניתן יהיה להסביר חטא חמור כל-כך כאשר אנחנו מדברים על עם בעל מעלות נפלאות שכאלה?

ריה"ל פותח בכך שעצם התייעוד של החטא מורה דווקא על גדולתם של ישראל. הרי החטא הוא ככתם הבולט על בגדים לבנים, כך גם חטאם של ישראל, הבולט דווקא על רקע מעלתם העליונה. כדי לבאר את מעלתם הרוחנית של ישראל פונה ריה"ל אל שורשיו של העם, למן אדם הראשון ועד לצאצאי האבות. לא בכל אחד התגלתה הסגולה העברית. גרעין הסגולה עבר בירושה וחל רק על הראויים לכך מבחינה רוחנית - מוסרית. יש שנדחו מן הסגולה עקב מעשיהם הרעים. כמו כן, בשל מעלתם העליונה זכו ישראל גם בארץ הקודש - ארץ כנען. נמצא שהבחירה בישראל לא הייתה מקרית - שרירותית. הבחירה האלוהית הייתה ביטוי לכך שעם ישראל היה ראוי לכך שישרה בו העניין האלוהי בתור אומה. בהקשר זה יש להזכיר שעל אף שריה"ל מתאר כאן את הסגולה כעוברת בירושה, לא מדובר בגזענות. הסיבה לכך היא שאין מדובר בתהליך טבעי - גנטי אלא בתהליך מוסרי - נשמתי. בעוד תורת הגזע טוענת שהדבר הקובע את ההשתייכות לגזע הוא הגוף, כתהליך דטרמיניסטי של הטבע, העניין האלוהי קשור בנשמת האדם ולא בגופו. לכן, יכולים להיות מצבים שבהם הסגולה אינה מתגלה בדור מסוים מאחר שהוא אינו ראוי לכך ושבה להתגלות בדור אחר. הוכחה נוספת לכך נמצאת באפשרות הגיור - ההצטרפות לעם ישראל. ועל כך - בע"ה בהמשך.

הרחבות

1. חטא העגל

פי אנוי שמעתי שבתוך כך עשו להם עגל ועבדוהו מבלעדי ה'. המלך מדגיש דווקא את חטא העגל כיוון שהוא נעשה בסמוך למעמד הר סיני שאותו תיאר קודם לכן, וסמיכות זו מעידה על פגם שורשי, כפי שכותב המהר"ל: "זוה נראה שיש פירוד וסילוק לישראל בדבר מה מן השם יתברך מצד עצם ישראל, שאילו היה לישראל חבר לגמרי אל הקודש ברוך הוא מצד עצמם, לא עשו העגל בראשית כאשר לקח השם יתברך את ישראל לעם. ומיד שהוציא אותם ממצרים ונתן להם התורה, עשו את העגל, ודבר זה מורה בוודאי כי יש כאן סילוק ופירוד" [גר מצוה עמ"ג].

2. שלמות אדם הראשון

פי הנה אדם הנה השלם לגמרי. מקור הדברים שאדם היה שלם בבריאתו נעוץ בדברי חז"ל שאמרו: "אמר רבי יוחנן אדם וחיה כבני עשרים שנה נבראו" (ולא כתינוקות חסרי דעת וכוח) [בראשית רבה פרשה יד פסקה ז], וכפי שכתוב בגמרא: "דאמר רבי יהושע בן לוי כל מעשה בראשית בקומתן נבראו לדעתן נבראו לצביונן נבראו שנאמר ויכלו השמים והארץ וכל צבאם אל תקרי צבאם אלא צביונם" [מסכת ראש השנה יא, א].

ר' חיים מוולוז'ין אומר שישנו צד של שלמות באדם הראשון שאפילו אצל משה רבנו לא היה: "כי טעמי מצוות עד תכליתם לא נתגלו עדיין לשום אדם בעולם אף למשה רבנו עליו השלום. רק לאדם הראשון קודם החטא והוא היין המשומר בענביו מששת ימי בראשית" [נפש החיים שער א, כב].

שאלות לדין

לפי דברי החבר, אדם גדול מונה את חטאיו. איך נוכל להתעסק בחטאים ובנפילות שלנו באופן שירומם אותנו ולא יגררו לנו לאבד את האמון בעצמנו?

לפי דברי החבר, העניין האלוהי נדבק גם בנשים. האם עבודת ה' של איש דומה לזו של אישה?

לעילוי נשמת מתתיהו בן אריה לב בקר ז"ל

צב אמר הפזרי: שים לב, החבר, שלא תדבק בך סלחנות בספור שבחי עמך, ותניח מרים המפרסם עם אלה המעמדות, פי אני שמעתי שבתוך כך עשו להם עגל ועבדוהו מבלעדי ה'.

צג אמר החבר: חטא שהרבו לגנותם עליו לגדלתם, והגדול הוא מי שחטאיו ספורים.

צד אמר הפזרי: זה מקנאותה העגרת לעמך. ואיזה חטא חמור מזה, ואיזו מעלה תשא אחריו זה?

צה אמר החבר: המתן לי מעט עד שאצאמת אצלך גדלת העם, ודי לי לעד שה' לקחם לו לחלק ולאמה מבין אמות העולם, וחיל הענין האלהי על הקהלם, עד שהגיעו פלם אל מעלת הדבור, ועבר הענין אל נשיהם והיו מהן נביאות, אחר שלא היה חל הענין פי אם באנשים יחידים מאז אדם. פי הנה אדם היה השלם לגמרי, פי אין מניעה משלמות מלאכה לאמן חכם, יכול, בחקר שפחרו לצורה אשר רצה בה, ולא עקבו מעכב ממזג זרע האב ודם האם, ולא מהמזון והנהגה בשנות הגדול והילדות, והשפעת האוירים והמימות והארצות, הואיל ובראו כמי שהגיע לתכלית ימי הבחירות, השלם בטבעיו ובתכונותיו. והוא אשר קבל הנפש בשלמותה, והשכל בתכלית מה שאפשר לטבע האנושי, והכח האלהי אחר השכל, רצוני לומר: המעלה אשר בה ידבק באלהים וברוחניו, וידע האמתות מבלי למוד, אלא במחשבה קלה. וכבר נקרא אצלנו בן אלהים, הוא וכל מי שדומה לו מרעו בני אלהים. והוליד בנים רבים, ולא היה מהם ראוי להיות במקום אדם אלא הבל, לפי שהוא היה דומה לו. וכאשר הרגו קין אחיו מקנאה על המעלה הזאת, נתן לו תחתיו שות, הדומה לאדם, והיה לו לסגלה ולב, וזולתו פקלפות ופסלת. וסגלת שות אנוש. וכך נמשך הענין עד נח ביחידים שהיו לב, דומים לאדם ונקראים בני אלהים, להם השלמות בטבעים ובתכונות, ואריכות הימים וחקמות ויכלת, ובשנותיהם הוא המנין מאדם עד נח, וכך מניח ועד אברהם.

מרים - חטאם. חטא שהרבו לגנותם עליו לגדלתם - הביקורת הקשה על חטא העגל, אף שאינו כל כך חמור, היא בגלל גדולת העם שמצופה ממנו שלא לחטוא. **מעלת הדבור** - שמיעת הדיבור האלוהי [הערת הרב שילת]. **אדם** - אדם הראשון. **לאמן חכם** - ה' שברא את אדם הראשון. **יכול** - בעל יכולת בלתי מוגבלת. **ולא עיכבו מעכב וכו'** - אדם הראשון לא היה תלוי בגורמים תורשתיים וסביבתיים אלא נברא מושלם. **וכל מי שדומה לו** - צאצאי אדם שעברה בהם הסגולה. **לסגולה ולב** - מרכז ועיקר האנושות. **וזולתו** - שאר בני אדם. **ובשנותיהם הוא המנין** - מניין הדורות שבתורה מאדם עד נח ומנח עד אברהם, נעשה בעזרת מניין שנותיהם של אנשי הסגולה.

ביאורים

בפסקה זו מגביה ריה"ל את נקודת המבט שלנו על עם ישראל לקראת הבהרת משמעות חטא העגל. חטא זה, מערער לכאורה על בחירת ישראל לעם סגולה. ריה"ל מכניס בפיו של מלך כוזר את טענת החלפת ישראל, טענה שנזכרת בפי הנוצרים ובפי המוסלמים. הנחת היסוד שעומדת בבסיס דתות אלה היא שהעם הוא נבחר כל עוד מעשיו תואמים את סגולתו. כאשר מעשיו סותרים את המהות שלשמה נבחר מפסיקה סגולתו וממילא - נפסקת גם בחירתו. על מנת להבהיר את הטעות שבתפיסה הזאת מבאר ריה"ל את החידוש שהתרחש עם לידת עם ישראל במצרים. לא מדובר כאן עוד ביחידים שההתייחסות אליהם נמדדת רק על פי מעשיהם. מדובר בקהל גדול שהגרעין היסודי שלו הוא גרעין הסגולה. לסגולה זו יש בכל דור ביטויים מעשיים בדמותם של צדיקים גדולים ומנהיגים מורמים מעם, אך ישנם גם, כמו בכל ציבור 'איברים מדולדלים', חלקים חלשים יותר שבהם הצד הסגולי לא מתגלה בפועל. חידושו של ריה"ל הוא שהיחס לאותם יחידים לא נמדד באופן פרטי אלא דרך המכלול של העם. יחידים אלה, עם כל חסרונותיהם, שייכים לכלל - לעם ישראל שבו ה' בחר. לא בכדי בחר ה' בעם ישראל. זוהי איננה בחירה בטעות. בחירת ישראל משמעותה היא יצירה: 'עם זו יצירתי לי תהלתי יספרו'. העובדה שישנם חלקים בעם שאינם פועלים על פי האידיאל העומד בבסיסו אינם גורעים מיסוד הסגולה שאינו מתחיל מן הפרטים אלא מהכלל. הכלל הוא יסוד נשמת ישראל שיצא כאומה ממצרים. זוהי בחירה אלוהית שיצרה את העם הזה על כל סגולותיו. לאחר שאנו מבינים את התמונה באופן הזה, לאחר שהגבנה את המבט להבין מהי סגולת ישראל ומעלתו, ניתן לנסות לגשת להבין את חטא העגל.

הרחבות

1. קליפה וגרעין

וסגלת אברהם מפל בניו יצחק. כאן מודגשת שיטתו של ריה"ל לפיה הסגולה הייתה מוטבעת ביחידים ועברה מדור לדור עד השלב שבו התבטלו הקליפות ונשארה הסגולה בלבד. עניין זה של סגולת ישראל נידון בהרחבה במקומות רבים כדוגמת המהר"ל שכותב: "בוודאי דבר אפשר לומר אצל נח ואדם, שלפי שלא היה הדביקות רק פרטי לנח בלבד, כאשר ישתנו הפרטים - ישתנה הדביקות גם כן. אבל האבות שלא היה הבטחתם פרטי, רק כללי... דהיינו כלל האומה, ואין שנוי בכללי, רק השנוי הוא בפרט. ולפיכך אף על גב שיתווסף ויגרע הדביקות לפי המקבלים, מכל מקום נמצא עצם הדביקות הכללי עומד" [נצח ישראל יא]. וכן בתוספות על מסכת שבת: "אומר רבינו תם דזכות אבות תמה אבל ברית אבות לא תמה" [דף נה, א ד"ה 'שמואל']. ובהרחבה באגרתו של הרב קוק [אגרת תקנה]: "הסגולה הוא כוח קדוש פנימי מונח בטבע הנפש ברצון ד', כמו טבע כל דבר מהמציאות, שאי אפשר לו להשתנות כלל, כי הוא אמר ויהי".

הרמח"ל מסביר, שהאנושות כולה הייתה יכולה להיות בעלת סגולה זו אם הייתה בוחרת וחפצה בכך: "והנה נתן האדון ב"ה לפני התולדות ההם שנמצאו באותו הזמן, את הבחירה, שיתחזקו וישתדלו להתעלות מן המדרגה השפלה ולשים עצמם במדרגה העליונה" [דרך ה' חלק ב פרק ד]. לפי דבריו, גם לאחר הבחירה של הקב"ה בישראל, עוד הייתה אפשרות לכל העולם להגיע למדרגתם: "ואולם חסד גדול עשה הקב"ה עם כל האומות, שתלה דינם עוד עד מן מתן התורה, והחזיר התורה על כלם שיקבלוה, ואם היו מקבלים אותה, עדיין היה אפשר להם שיתעלו ממדרגתם השפלה. וכיוון שלא רצו, או נגמר דינם לגמרי, ונסתם השער בפניהם סיתום שאין לו פתיחה".

שאלות לדיון

החבר מסביר שהעניין האלוהי נדבק בעם ישראל הנמצא בארץ ישראל. מדוע מושגים של עם וארץ הם מושגים דתיים-קדושים?

החבר מונה רבים שזכו להשגחה אלוהית. מהן ההשלכות של ההשגחה האלוהית בחיינו - האם היא באה 'לסדר' אותנו בחיים כי ה' משגיח עלינו ודואג לכל מחסורנו, או שעדיין יש מה לעשות בעניין?

ופעמים שהיה בהם מי שלא התחבר בו הענין האלהי, כגון תרח, אבל היה אברהם בנו תלמיד לזקנו עבר, ואף הכיר את נח בעצמו, והיה הענין האלהי נמשך מן הזקנים אל הצאצאים. ואברהם סגלת עבר ותלמידו, ועל פן נקרא עברי, ועבר סגלת שם, ושם סגלת נח, לפי שהוא יורש האקלימים הממזגים אשר אמצעייתם וחמדתם ארץ ישראל, ארץ הנבואה, ויצא יפת אל הצפון וחס אל הדרום. וסגלת אברהם מכל בניו יצחק, וכבר הרחיק כל בניו מן הארץ הזאת המיוחדת, כדי ליחדה ליצחק. וסגלת יצחק יעקב, ונדחה אחיו עשו, מפני שזכה יעקב בארץ היא.

ובני יעקב כלם סגלה, כלם היו ראויים לענין האלהי, והיה להם המקום ההוא המיוחד בענין האלהי, וזו היא התחלת חול הענין האלהי בקהל, אחר שלא היה נמצא אלא ביחידים. והשגחת ה' היתה לשמורם ולהרבותם ולגדלם במצרים, פאשר יגדל האילן אשר עקרו טוב, עד שהוציא פרי שלם דומה לפרי הראשון אשר נטע ממנו, רצוני לומר אברהם ויצחק ויעקב ויוסף ואחיו. והיו מן הפרי משה ואהרן ומרים, וכגון בצלאל ואהליאב וראשי המטות, וכגון שבועים הזקנים אשר היו ראויים לנבואה נמשכת, וכגון יהושע וכלב וחור, וזולתם רבים. ואז זכו להראות האור עליהם, ולאותה ההשגחה האלהית. ואף אם היו בהם ממרים מאוסים, מפל מקום הם בלי ספק סגלה, במובן שהם בטבעם ומזגיהם מן הסגלה, ויולידו מי שיהיה סגלה, ונשמר האב הממנה בגלל מה שמערב בו מן הסגלה, אשר תראה בבנו או בנכדו כפי מה שתזדכך הטפה, כמו שאמרנו בתרח וזולתו כמי שלא התחבר בו הענין האלהי אבל בטבעו שיוליד סגלה, מה שלא היה פן בטבע כל מי שנולד מחם ויפת. ונראה כמו זה בענינים הטבעיים, שהרי כמה בני אדם אינם דומים לאביהם כלל אבל הם דומים לסבם, ואין ספק פי הטבע ההוא והדמיון ההוא היה צפון בנן, אף על פי שלא נגלה לחוש, כמו שטבע עבר היה צפון בבניו עד שנגלה באברהם.